

ČRTA O METODOLÓGII SOCIÁLNEHO POZNANIA

K. R. POPPER: *Bída historicizmu*. Praha, Oikúmené 1994, 130 s.

Popper patrí k mysliteľom, ktorí výrazne poznačili intelektuálnu atmosféru diskusií tak v odborných, ako aj v laických kruhoch. O tom, aký ambivalentný ohlas vzbudzovali jeho práce na rozhraní sociálnej a politickej filozofie, svedčí aj autorova úvodná poznámka k recenzovanej práci. Treba však poznamenať, že Popperove diela venované sociálno-politickej problematike úzko súvisia s jeho metodologickými a epistemologickými premisami týkajúcimi sa vedeckého poznania a ľudského vedenia vôbec.

Jadrom Popperových úvah v *Biede historicizmu*, ktorej názov je alúziou na Marxovu *Biedu filozofie*, kde Marx rozpítavával Proudhonovu *Filozofiu biedy*, je téza, že predpoklad o dejinnom procese riadenom zákonitosťami je nezdôvodnenou poverou. V pomerne útlom diele autor rozlíšil pojem historizmu a historicizmu (s. 48) a zameral ostrie svojej analýzy na historicizmus ako prevládajúcu metodológiu v oblasti skúmania vied o spoločnosti a dejinách.

V prvých dvoch kapitolách (I. *Anti-naturalistické nauky historicizmu*, s. 15 – 34; II. *Pro-naturalistické nauky historicizmu*, s. 34 – 48) sa čitateľ zoznámí s deskripciami a charakteristikami rozhodujúcich tvrdení, východísk a záverov historicizmu. Popper starostlivo a podrobne rozvádza jednotlivé charakteristiky historicizmu ako metodológie, ktorá nástojí na neredukovateľnosti metód vied o spoločnosti a dejinách na metódy prírodných vied a dôvodí pritom zložitosťou, komplexnosťou a novosťou objektu svojho záujmu (s. 18 – 21). Odmietanie adekvátnosti kvantitatívnych metód (s. 27 – 29), prizvukovanie celostného rázu sociálnych javov, ktoré vyžadujú iný typ generalizácie než prírodné skutočnosti a iný spôsob vysvetľovania (intuitívne chápanie, s. 25 – 29), zvláštny charakter experimentu v sociálnych disciplínach orientovaný na politickú zmenu podmienok, otvorené preferovanie esencializmu nielen pri opise sociálno-historickej reality, ale aj pri podpore metodologických hľadísk historicizmu, že podstatu objektu možno poznať len prostredníctvom jeho vývinu – to sú hlavné príznaky antinaturalizmu historicizmu. „Esencializmus možno vznikol preto, že nám umožňuje určiť identitu premenlivých vecí; zároveň však poskytuje niekoľko rozhodujúcich argumentov v prospech učenia, že sociálne vedy musia prijať historickú metódu, čo je argument podporujúci historicizmus“ (s. 34).

Napriek fundamentálnemu antinaturalizmu sa historicizmus, ako ukazuje Popper, vyznačuje črtou, ktorá ho spája s naturalizmom. Ide o uznanie podvojného charakteru sociológie ako empirickej a teoretickej vedy. S tým sa spája akceptovanie snahy objaviť zákony alebo trendy historického vývoja. Ak berieme do úvahy históriu ako „kroniku chronológie výskytu udalostí“, potom možno porovnať empirické východisko pozorovania v astronómii a sociológii. Analýze tejto podobnosti v duchu historicizmu je venovaná

druhá časť práce. Popper naznačuje hlavnú demarkačnú čiaru, ktorá oddeľuje predvídanie v astronómii od prorociev v sociálnom poznaní (s. 37 – 49), vymedzuje pojem tzv. sociálneho inžinierstva, predkladá charakteristiku plánovania spoločenskej zmeny a interpretácie historického vývoja v historicizme (s. 40 – 47). Na exemplárnom príklade kľúčových Marxových citátov (s. 47, 45) sa ilustruje zlučiteľnosť objektivizmu a aktivizmu v metodológii historicizmu.

Kým prvá polovica knihy je venovaná detailnej rekonštrukcii základných doktrín historicizmu, druhá časť sa s nimi kriticky vyrovnáva. Popperova kritika holizmu, utopického inžinierstva, holistickej interpretácie sociálnych experimentov, tvrdenia o časovej podmienenosti platnosti generalizácie vyrastajú z autorovej metodologickej pozície, ktorú sám označuje ako „metódu postupných technológií“ (s. 51). Naznačené okruhy problémov čitateľ nájde v III. kapitole s názvom *Kritika anti-naturalistických nauk* (s. 49 – 83). Popper presvedčivo identifikoval Achillovu pätu historicizmu, ktorou je zásadné nepochopenie metódy vedeckého poznania, osobitne fyziky.

V IV. kapitole *Kritika pro-naturalistických nauk* sa venuje značná pozornosť problematike vedeckého zákona, otázke existencie zákonitosti vývoja a trendom. Popper podáva aj stručný, ale hutný historický exkurz k danej problematike s dôrazom na dielo A. Comta, J. S. Milla (s. 84 – 94). Vysoko oceňuje Comtovo odmietanie esencialistického výkladu kauzality a Millovu tézu o jednote vedeckej metódy, hoci zavrhuje ich „zákony historickej postupnosti“ ako zbierku nevydarených metafor. V tejto súvislosti nie je nezaujímavé porovnať Popperove vyjadrenia k otázke hraníc medzi teóriou a metaforou v rozmanitých historicistických a evolucionistických prácach (napr. u Toynbeho, Spenglera, T. H. Huxleyho a i.). Záverečné pasáže štvrtej kapitoly sa zaoberajú povahou vysvetlenia, rozlíšením medzi predikciou a proroctvom, jednotou metódy, problematikou redukcie, uplatnením situačnej logiky v histórii, inštitucionálnou teóriou pokroku.

Hoci historicizmus sám seba vníma ako posledné slovo vedy a stretávame sa s ním v rôznych prestrojeniach, Popperovmu kritickému duchu a analytickým nástrojom neunikla jeho metodologická neproduktívnosť, vnútorná protirečivosť a, zdanlivo paradoxne pre tých, čo uviazli v jeho osídlach, spoločenský konzervativizmus stúpencov historicizmu a záľuba v mytologizácii sociálnych a historických procesov. Tieto „kvality“ z neho však robia emocionálne veľmi príťažlivú doktrínu. „Nemôžu to byť napokon sami stúpenci historicizmu, čo sa boja zmeny? A nie je práve tento ich strach zo zmeny príčinou ich absolútnej neschopnosti racionálne reagovať na kritiku? A nie sú ostatní práve preto takí vnímaví k ich učeniu? Zdá sa, že stúpenci historicizmu sa pokúšajú vynahradiť si stratu nemenného sveta tým, že sa upáli k viere, podľa ktorej zmenu možno predvídať, pretože je riadená nemenným zákonom“ (s. 124).

Okrem obsahu tematizovaného v štyroch kapitolách kniha obsahuje autorskú poznámku, úvod a cenný register. Napriek dobe, ktorá uplynula od napísania a vydania Popperovej metodologickej črty o historicizme, sa zdá, že nič nestratila na svojej aktuálnosti najmä v kontexte prevratných zmien od roku 1989. Popperove prenikavé rozbor, jasný štýl výkladu, zdôvodnené predpoklady, konzistentné závery sa priamo ponúkajú, aby sme ich zužitkovali pri explikácii a objasňovaní nových teórií, ako aj nových konceptuálnych schém. Rozsahom neveľké, ale myšlienkami priamo elektrizujúce dielko je víta-

---

PhDr. Tatiana Sedová
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR

DISKUSIA O GAI

SCHNEIDER, S. H. – BOSTON, P. J. (vyd.): *Scientists on Gaia*. Cambridge, Mass., The MIT Press 1993, 433 s.

Zborník *Vedci o Gai* je jedným zo signálov, že hypotéza Gaia prenikla do vedeckých kruhov natoľko, že sa treba s ňou kriticky vyrovnáť. Tvorí ho 44 príspevkov od autorov z rôznych vedeckých disciplín, pokrývajúcich pomerne rozsiahlu problematiku, do ktorej hypotéza Gaia zasahuje. Príspevky sú tematicky rozdelené do deviatich kapitol. Prvé tri kapitoly sú venované stručnému náčrtu hlavných myšlienok hypotézy Gaia a analýze ústredných teoreticko-filozofických problémov spojených s jej rozpracovaním. Príspevky v ďalších piatich kapitolách sa zaoberajú skúmaním rôznych mechanizmov obehu prvkov a látok v prostredí ako možného dôsledku činnosti živých organizmov. Posledná, deviata kapitola je náčrtom niektorých problémov ochrany prírodného prostredia z pozícií hypotézy Gaia s dôrazom na prakticko-politické zmeny a ich súvislosť s niektorými ekonomickými dôsledkami ničenia prírodného prostredia.

Ústredným teoreticko-filozofickým problémom, okolo ktorého sa sústreďuje veľká časť diskusie, je status hypotézy Gaia, otázka, či ide skutočne o vedeckú hypotézu, alebo o filozofickú konštrukciu, svetonázor či metaforu. V tejto súvislosti viacerí autori rozlišujú medzi tzv. silnou a slabou verziou hypotézy Gaia, pričom predovšetkým silná verzia, prezentovaná najčastejšie ako myšlienka o Zemi ako živom organizme, ktorý si sám vytvára podmienky pre svoju ďalšiu existenciu, je predmetom ostrej kritiky. Niektorí autori vyjadrujú názor, že hypotéza Gaia vo svojej silnej verzii nemôže byť vedeckou hypotézou, pretože nie je testovateľná, kým na druhej strane slabá verzia (lokálne pôsobenie živých organizmov na prostredie) neprináša v porovnaní s teóriou evolúcie nič nové. Tu však treba upozorniť na rôzne vymedzenia silnej a slabej verzie hypotézy Gaia, ako aj na nie vždy adekvátnu interpretáciu jej hlavných myšlienok, čo je zdrojom viacerých zbytočných nedorozumení tak medzi vedcami, ako i medzi filozofmi.

Aj príspevky, ktoré sa zaoberajú skúmaním rôznych mechanizmov obehu prvkov a látok v prostredí (a ktoré tvoria hlavnú náplň zborníka) sú zamerané na podobný problém: ako sformulovať hypotézu Gaia pri skúmaní jednotlivých procesov tak, aby bola na rôznych úrovniach a rôznymi vedeckými prístupmi testovateľná, na to, či je vôbec taká formulácia možná, a v neposlednom rade na to, či takáto formulácia prináša nové vysvetlenia niektorých javov, resp. či ponúka adekvátne vysvetlenia pre širší okruh javov než doterajšie teórie. Je preto pochopiteľné, že hoci zborník neobsahuje stať, ktorá by sa